

Etiology of macroeconomic corruption and providing social preventive solutions: Looking at the United Nations Convention to Combat Corruption

Alireza Dodangeh¹, Maryam Aghaei Bejestani², Reza Ziari³

Abstract

Field and Aims: Today, the emergence and spread of macro-economic corruption in the country with large dimensions and numerous criminal titles has become news through mass media, especially in the virtual space, and inflames the psychological atmosphere of the society. Therefore, to prevent and fight against this sinister phenomenon, the etiology of economic corruption is considered the first and most important step, and the responsible institutions in the prevention and fight against economic corruption can definitely know the cause. The causes of economic corruption should take basic and effective measures to deal with this problem.

Method: The present research was carried out using a descriptive-analytical method.

Finding and Conclusion: several reasons from the individual, cultural and social, political and economic dimensions for the occurrence of macroeconomic corruption can be counted, as well as things such as education and raising the level of public awareness, the role of civil institutions in preventing macroeconomic corruption, Equipping the media and developing codes of conduct are among the solutions for social prevention of macro-economic corruptions, which are emphasized in the United Nations Convention on Combating Corruption.

Keywords: macroeconomic corruption, social prevention, Merida Convention, media equipment, codes of conduct.

*Citation (APA): Dodangeh, A., Aghaei Bejestani, M, Ziari, R. (2022). Etiology of macroeconomic corruption and providing social preventive solutions: Looking at the United Nations Convention to Combat Corruption. *International Legal Research*, 15(56), 43-62.

http://alr.iauctb.ac.ir/article_691469.html?lang=en

1. PhD student, Department of Criminal Law and Criminology, Semnan Branch, Semnan Islamic Azad University, Iran. Email: dodangehalireza2@gmail.com
2. Associate Professor, Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Semnan Branch, Semnan Islamic Azad University, Iran. (author). Email: maqaib@gmail.com
3. Assistant Professor, Department of Economics, Semnan Branch, Semnan Islamic Azad University, Iran. Email: reziyari@gmail.com

علت‌شناسی مفاسد کلان اقتصادی و ارائه راهکارهای پیشگیرانه اجتماعی با نگاهی به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارز با فساد علیرضا دودانگه^۱، مریم آقائی بجمستانی^۲، رضا زیاری^۳

چکیده

زمینه و هدف: امروزه بروز و گسترش مفاسد کلان اقتصادی در کشور با ابعاد کلان و عناوین مجرمانه متعدد از طریق رسانه‌های جمعی به خصوص در فضای مجازی خبرساز شده و فضای روانی جامعه را ملتهب می‌سازد؛ بنابراین برای پیشگیری و مبارزه با این پدیده شوم، علت‌شناسی بروز مفاسد اقتصادی اولین و مهم‌ترین گام محسوب می‌گردد و به طور قطع دستگاه‌های متولی و مسئول در امر پیشگیری و مبارزه با مفاسد اقتصادی می‌توانند با آگاهی از علت‌های به وجود آورنده فسادهای اقتصادی، اقدامات اساسی و مؤثری برای مواجهه با این معضل به عمل آورند.

روش: پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است.

یافته‌ها و نتایج: دلایل متعددی از بعد فردی، فرهنگی و اجتماعی، سیاسی و اقتصادی برای بروز فسادهای کلان اقتصادی می‌توان احصاء نمود و هم‌چنین مواردی نظیر آموزش و ارتقاء سطح آگاهی عمومی، نقش نهادهای مدنی در پیشگیری از مفاسد کلان اقتصادی، تجهیز رسانه‌ای و تدوین کدهای رفتاری از جمله راهکارهای پیشگیری اجتماعی از مفاسد کلان اقتصادی است که در کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارز با فساد مورد تأکید قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: مفاسد کلان اقتصادی، پیشگیری اجتماعی، کنوانسیون مریدا، تجهیز رسانه‌ای، کدهای رفتاری.

* استاندارد (APA): دودانگه، علیرضا؛ آقائی بجمستانی، مریم؛ زیاری، رضا. (۱۴۰۱). علت‌شناسی مفاسد کلان اقتصادی و ارائه راهکارهای پیشگیرانه اجتماعی با نگاهی به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارز با فساد. *تحقیقات حقوقی بین‌المللی*، ۱۵(۵۶)، ۶۲-۴۳.

http://alr.iauctb.ac.ir/article_691469.html

۱. دانشجوی دکتری گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی سمنان، ایران.

رایانامه: dodangehalireza2@gmail.com

۲. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی سمنان، ایران. (نویسنده مسئول).

رایانامه: maqaib@gmail.com

۳. استادیار گروه اقتصاد، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی سمنان، ایران.

رایانامه: reziyari@gmail.com

مقدمه

امروزه رسیدن به اقتصاد سالم، قوی و پویا از مطالبات مهم هر جامعه و دغدغه‌های حکومت‌ها به شمار می‌رود و همواره در صدد رفع موانع رسیدن به آن هستند. در ایران نیز مسئولان کشور همواره در تلاش هستند با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های مؤثر، اقتصادی کارآمد برای مردم فراهم نمایند، اما متأسفانه یکی از موانع اساسی برای رسیدن به این مهم، بروز مفاسد کلان اقتصادی است. در تبیین مفاسد کلان اقتصادی با عناوین متنوعی از قبیل ربا، اختلاس، ارتشاء، احتکار، غضب، قاچاق کالا و ارز و غیره، تعاریف متعددی از سوی پژوهشگران در حوزه‌های مختلف علمی ارائه شده است، اما به نظر کامل‌ترین تعریف در تبیین مفهوم مفاسد کلان اقتصادی عبارت است از آن دسته از جرایم علیه تمامیت اموال عمومی و حاکمیتی که باعث ایجاد اختلال در نظام اقتصادی کشور در سطح کلان می‌گردد و با خارج ساختن امور اقتصادی از مجرای صحیح و سالم خود منجر به تحصیل و تجمع غیرعادلانه ثروت‌های کلان توسط شخص مفسد شده که بهره‌مند از قدرت سیاسی بوده یا با مقامات رسمی ارتباط داشته است و با سوء استفاده از منابع اطلاعاتی، سیاسی و اقتصادی از طرق مختلف، امکان و موقعیت تحصیل ثروت و درآمد نامشروع را پیدا می‌کنند.

با توجه به پیامدهای مخرب فسادهای کلان اقتصادی برای کشور، ضرورت شناسایی علت وقوع مفاسد کلان اقتصادی از بعد نظری می‌تواند در فرآیند تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی مسئولان و مراجع ذی‌ربط در پیشگیری و مقابله با آنها مورد استفاده قرار گیرد. سؤالات مهمی که در این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به آنها هستیم از قرار ذیل است: علل بروز مفاسد کلان اقتصادی چیست؟ راهکارهای پیشگیری اجتماعی از مفاسد کلان اقتصادی با توجه به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد چیست؟

۱. مفهوم فساد اقتصادی و مصادیق آن در سیاست‌کیفری

«فساد» در لغت دارای معنای مختلفی است از قبیل؛ تباه شدن، ضد صلاح، به ستم گرفتن مال کسی، تباهی، فسق و فجور، گزند و زیان، ظلم و ستم (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۱: ۱۷۱۵۰). در اصطلاح (Corruption) یعنی فساد، از ریشه لاتین (Corruptus) و از فعل (rumper) به معنای «شکستن» است؛ به این معنا که در فساد چیزی می‌شکند یا نقض می‌شود که ممکن است یک هنجار اخلاقی، قانونی یا حتی مقررات اداری باشد. در مستندات و متون مربوط به فساد، تعاریف فراوانی وجود دارد و هر کدام، بسته به نگرشی که به مسأله دارند، مواردی را پوشش می‌دهند که لزوماً در تعاریف دیگر نیست، اما آنچه مسلم است؛ فساد به عنوان پدیده‌ای برخاسته از تلاقی منافع بخش‌های عمومی و خصوصی با یکدیگر است و حاصل رفتار منفعت‌جویانه است (احمدی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۴).

در فرهنگ وبستر^۱، فساد به صورت پاداشی نامشروع برای وارد کردن فرد به تخلف از وظیفه، تعریف شده است و در نتیجه فساد عبارت است از؛ خروج هر چیز از اعتدال، چه این خارج شدن خواه اندک باشد و یا زیاد (نظری، ۱۳۹۰: ۱۹). سازمان شفافیت بین‌المللی، فساد را به عنوان سوء استفاده از قدرت تفویض شده در جهت منافع شخصی، اعم از اینکه در بخش خصوصی باشد یا دولتی (همدمی خطبه‌سرا، ۱۳۸۷: ۳۵).

برای مفهوم «فساد اقتصادی» محققین و مراجع مرتبط و مبارزه‌کننده با مفساد اقتصادی، تعاریف متعددی ارائه نموده‌اند. به عنوان نمونه، برخی معتقدند، فساد اقتصادی یعنی؛ اعمال و رفتاری که باعث تکاثر ثروت و شکاف عمیق طبقاتی و اختلال در نظم اقتصادی می‌شود (مؤمنی، ۱۳۹۱: ۹). بعضی نیز فساد اقتصادی و مالی را در ردیف هم قرار داده‌اند و بیان داشته‌اند؛ فساد مالی (اقتصادی)، نقض قوانین موجود برای تأمین منافع و سود شخصی است و سطح بالای آن موجب ناکارآمدی سیاست‌های اقتصادی دولتی است (محمودی، ۱۳۸۲: ۹).

برخی از محققین نیز با لحاظ تعاریف متعدد صورت گرفته درصدد ارائه تعریف کامل‌تری در بیان مفهوم فساد اقتصادی شده‌اند و معتقدند، فساد اقتصادی، آن دسته از جرایم علیه تمامیت اموال عمومی و حاکمیتی است که باعث ایجاد اختلال در نظام اقتصادی کشور در سطح کلان می‌گردد و با خارج ساختن امور اقتصادی از مجرای صحیح و سالم خود منجر به تحصیل تجمیع غیرعادلانه ثروت‌های کلان توسط شخص مفسده شده که بهره‌مند از قدرت سیاسی بوده یا با مقامات رسمی ارتباط داشته است و با سوء استفاده از منابع اطلاعاتی، سیاسی و اقتصادی از طرق مختلف، امکان و موقعیت تحصیل ثروت نامشروع را پیدا می‌کنند (براتی، ۱۳۹۸: ۴۰).

فقها نیز فساد اقتصادی را، انحراف از احکام، اصول و ضوابط شرعی و شامل کسب روزی حلال، عمران و آبادی، توزیع و تخصیص عادلانه منابع و امکانات، پرداخت مالیات‌های واجب و مستحب، رعایت قواعد فقهی در بازار کالا همچنین برخی معتقدند مفساد اقتصادی دارای عناوین مجرمانه متعددی هستند و آنچه در اذهان و افکار عمومی به عنوان مفساد اقتصادی شناخته می‌شود مسائلی نظیر دزدی، اختلاس، رشوه، تبانی در معاملات، قاچاق و ... است. از این منظر، مفساد اقتصادی، در واقع جرایمی است مانند رشوه‌گیری، کلاهبرداری، رانت‌خواری که این مسائل ضمن حرمت شرعی از نظر قانون جرم می‌باشد و مجازات‌هایی هم در قانون برای آنها پیش بینی شده است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴: ۲۴).

قانون‌گذار در ماده (۱) قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب سال ۱۳۹۰ مجلس شورای اسلامی، نیز تلاش نموده است، تعریفی برای فساد البته با ذکر تمثیلی از آن بیان نماید و فساد را این‌گونه تعریف نموده که «هرگونه فعل یا ترک فعلی که توسط هر شخص حقیقی

1. Webster

یا حقوقی به صورت فردی، جمعی یا سازمانی که عمداً و با هدف کسب هرگونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری، با نقض قوانین و مقررات کشوری انجام پذیرد یا ضرر و زبانی را به اموال، منافع، منابع یا سلامت و امنیت عمومی و یا جمعی از مردم وارد نماید نظیر ارتشاء، اختلاس، تبانی، سوء استفاده از مقام و یا موقعیت اداری، سیاسی، امکانات یا اطلاعات، دریافت و پرداخت‌های غیرقانونی از منابع عمومی و انحراف از این منابع به سمت تخصیص‌های غیرقانونی، جعل، تخریب یا اختفاء اسناد و سوابق اداری و مالی».

در مجموع به نظر می‌رسد، در قوانین کیفری ایران تعریف مشخصی از جرایم و مفساد اقتصادی ارائه نشده است. قانون‌گذار در قوانین متعدد بدون اینکه تعریفی به دست دهد از تعبیری مانند اخلال در نظام اقتصادی، جرم اقتصادی، جرم مالی و مفساد اقتصادی استفاده کرده است. ابداع این عبارات لزوماً بیانگر وجود تفاوت‌های قانونی شناخته شده بین آنها نیست و در بسیاری از موارد ضابطه این تقسیم‌بندی مشخص نیست (فرجیها و مقدسی، ۱۳۹۵: ۱۲۴۸) و به دلیل شباهت مفهومی بسیار نزدیک این عنوان با جرم اقتصادی باید هر دو را مترادف هم دانست همچنان که برخی مصادیق جرایم و مفساد اقتصادی و همچنین تشخیص خرد و کلان آن در بند (ب) ماده (۱۰۹)^۱ و تبصره ماده (۳۶) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲^۲ و ماده (۱۱) و تبصره (۱) دستورالعمل^۳ تشکیل مجتمع تخصصی ویژه رسیدگی به جرایم اقتصادی مصوب ۱۳۸۹ مشخص گردیده است. گرچه قانون‌گذار، مجدداً در تبصره (۱) قانون مجازات اخلال‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ رویه دیگری اتخاذ نموده و در تعیین حد نصاب موضوع جرم ارتكابی به نحوه دیگری عمل کرده است و با تعیین شاخصه‌های متعدد، قاضی ذی‌صلاح را مکلف نموده است برای تشخیص عمده یا کلان یا فراوان بودن فساد، علاوه بر ملحوظ نظر قرار داد میزان خسارات وارده و مبالغ مورد استفاده و آثار فساد، حسب مورد نظر مرجع ذی‌ربط را نیز اخذ نماید.

۱. بند (ب) ماده (۱۰۹) قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ مقرر می‌دارد؛ جرایم اقتصادی شامل کلاهبرداری و جرایم موضوع تبصره ماده (۳۶) این قانون با رعایت مقرر در آن ماده، مشمول مرور زمان تعقیب، صدور حکم و اجرای مجازات نمی‌شود.

۲. تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ مقرر می‌دارد: انتشار حکم محکومیت قطعی در جرایم زیر که میزان مال موضوع جرم ارتكابی یک میلیارد (۱/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰) ریال یا بیش از آن باشد، الزامی است و در رسانه ملی یا یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار منتشر می‌شود. الف) رشاء و ارتشاء؛ ب) اختلاس؛ پ) اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری؛ ت) مداخله وزراء و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در معاملات دولتی و کشوری؛ ث) تبانی در معاملات دولتی؛ ج) اخذ پورسانت در معاملات خارجی؛ چ) تمدیات مأموران دولتی نسبت به دولت؛ ح) جرایم گمرکی؛ خ) قاچاق کالا و ارز؛ د) جرایم مالیاتی؛ ذ) پول‌شویی؛ ر) اخلال در نظام اقتصادی کشور؛ ز) تصرف غیرقانونی در اموال عمومی یا دولتی.

۳. تبصره (۱) ماده (۱۱): جرایم مذکور به پرونده‌هایی در مجتمع رسیدگی می‌شود که میزان مال موضوع جرایم ارتكابی یا عوائد حاصل از آن یک میلیارد (۱/۰۰۰/۰۰۰/۰۰۰) ریال یا بیش از آن باشد.

۲. علت شناسی مفاسد کلان اقتصادی

برای بروز فسادهای کلان دلایل متعددی می‌توان، عنوان نمود که برخی دلایل مهم آن عبارتند از:

۲-۱. علت فردی

۲-۱-۱. ضعف ایمان و تقوا

ایمان نتیجه اعتقادات صحیح است که وقتی قلب انسان را فراگیرد چون چشم‌های نورانی به اعضا و جوارح انسان سرازیر می‌شود. تقوا نیز رعایت حدود الهی می‌باشد که در روح انسان تحت عنوان تقوای قلب مطرح است و در دنیا به شکل تقید به اعمال شرعی و حدود الهی و پرهیز از محرّمات نمود پیدا می‌کند (اخوان مقدم و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۶). قرآن، ضامن اجرای نظام اقتصادی سالم و به دور از فساد را در گرو ایمان و تقوای مردم اعلام می‌دارد (و اتقوا يوماً ترجعون فيه الی ...) و لازمه ایمان و تقوا را چشم‌پوشی از مال حرام می‌داند؛ (یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و ذروا ما بقی من الربو ان کنتم مؤمنین) (قرآنی، ۱۳۹۵: ۲۸۱)؛ بنابراین ضعف در ایمان و تقوا عامل مهمی در ایجاد تزلزل در رسیدن به اهداف عالی محسوب شده و منشأ ورود انسان به مفاسد دنیوی از جمله مفاسد اقتصادی خواهد بود.

۲-۱-۲. اعراض و ترک قوانین و فرایض الهی

قوانین فطری و تشریحی که با عقل سلیم و نقل و حیانی کشف می‌شود، مجموعه‌ای است که در راستای ایجاد شرایط مناسب برای زیست اجتماعی وضع شده است. این قوانین که بر مبنای عدالت، صداقت، وفا، امانت وضع شده‌اند موجب می‌گردد تا هر چیزی در جای مناسب خود قرار گیرد و صاحبان حق، به حق خویش برسند، بی آنکه ظلم و ستمی به آنان شود. قوانین و فرایض الهی که در راستای تأمین سعادت فردی و اجتماعی وضع شده است، می‌بایست به شکل کامل مراعات شود و بی توجهی به آنان، به‌طور قطع زمینه بروز فساد در اجتماع را در پی خواهد داشت؛ بنابراین اعراض از دین و دستورات الهی، به‌طور قطع زمینه‌ساز فساد و تباهی است «ان تولیتم ... تفسد فی الارض و...». همانطور که نادیده گرفتن اصل شرایع و قوانین الهی می‌تواند فسادانگیز باشد و مفسدان را به وجود آورد، ترک فرایض مهمی چون فریضه مهم امریه معروف و نهی از منکر که مورد تأکید دین مبین اسلام قرار گرفته است (هود، ۱۱۶) و مانند آنها هم موجب می‌شود، انواع فساد و ظلم گسترش یابد و مفسدان اقتصادی و غیراقتصادی، پدیدار شده و جامعه را به تباهی و فساد بکشانند و اقتصاد را به چالش بکشند. به بیان قرآن، وقتی ظالمان و مستکبران بر اجتماع مسلط شوند و مردمان در برابر ارزش‌های انسانی و اخلاقی و قوانین الهی بی تفاوت باشند و اجازه دهند مفسدان هر گونه که بخواهند عمل کنند، می‌بایست منتظر قدرت‌یابی آنان و گسترش

دایره ظلم و ستم بود. پس باید گفت فساد و جنایتی که مفسدان اقتصادی انجام می‌دهند، بخشی از آن، نتیجه بی‌توجهی یا کم‌توجهی به فرایض الهی است (جوهردهی، ۱۳۹۹: ۲).

۲-۲. علت فرهنگی و اجتماعی

۲-۲-۱. تضعیف فرهنگ قبح اجتماعی ارتکاب فساد

اگرچه فساد بیشتر در ساختار سیاسی و اقتصادی که با قدرت سیاسی پیوند دارد، لانه می‌کند، ولی تهدیدی زاده حکومت نیست، بلکه بیشتر زاییده فرهنگ و منش یک ملت است که هم شهروندان و هم حکومت را درگیر می‌کند. بنابراین برخی زیربنای فساد را مسائل فرهنگی جامعه عنوان می‌نمایند و معتقدند، فرهنگ عمومی جامعه که ناشی از ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر افراد و اجتماع و عقاید و باروهای مردم است، نقش مؤثری در بروز فساد دارند. مسائلی همچون گسترش فرهنگ مادی‌گرایی، کاهش قبح تخلفات در سازمان‌ها و جامعه و مهم‌تر از همه، تضعیف وجدان کاری از مهم‌ترین ریشه‌های فرهنگی و اجتماعی وقوع مفساد اقتصادی هستند. همچنین عامل مؤثر و تعیین‌کننده در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی افراد و عکس‌العمل‌های آنان در مورد مسائل مختلف جامعه، نقش فرهنگ و شرایط اجتماعی حاکم بر فرد است (همدمی خطبه سرا، ۱۳۸۷: ۱۹۰).

در آیات متعددی از قرآن کریم، فرهنگ تلاش و کوشش به عنوان یک ارزش نام برده شده است «لیس للانسان الا ما سعی و ان یسعه سوف یری» (نجم: ۴۰-۳۹) و به‌درستی که برای انسان جز آنچه به سعی و تلاش خود انجام داده، نخواهد بود و البته انسان نتیجه سعی و تلاش خود را چه در دنیا و چه در آخرت خواهد دید. از بعد اجتماعی، ضعف مشارکت و نظارت اجتماعی نیز عامل مهمی در وقوع مفساد اقتصادی است. متأسفانه در کشور ایران، نهادها و گروه‌ها و اشخاص مختلف و متعددی از زیرمجموعه قوای سه‌گانه به همراه کنشگران متعدد نظامی و امنیتی مسئولیت مبارزه با مفساد اقتصادی را بر عهده دارند^۱، اما در این بین نقش نیروی مردمی در جامعه ایرانی، به‌عنوان مهم‌ترین و اثرگذارترین رکن اجتماعی مبارزه با مفساد اقتصادی به دلایل مختلفی به دست فراموشی سپرده شده است. گویی مردم با واگذاری قدرت تصمیم‌گیری خود به نهادهای تقنینی و سپردن اختیارات اجرایی و قضایی به سایر دستگاه‌ها، جایگاه فعال خود را به یک شخصیت نظاره‌گر و منتظر تقلیل داده‌اند. بر این اساس لازم است تا حاکمیت علاوه بر توسل به

۱. بر اساس بند (ب) ماده ۱۲۴ قانون برنامه چهارم توسعه مصوب ۱۳۸۳ و ماده ۲۰۵ قانون برنامه پنجم توسعه مصوب ۱۳۸۹ و همچنین ماده (۴) قانون ارتقای سلامت اداری و ماده (۲۷) آیین‌نامه اجرایی قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۷۴، به وزارت اطلاعات در کشف، پیشگیری و مبارزه با مفساد کلان اقتصادی در مقام ضابط قوه قضائیه اختیاراتی داده شده است.

ابزارهای مختلف نظارتی، راه‌های بهره‌گیری از نیروی اجتماعی و زمینه‌های مشارکت اجتماعی مردم در کنترل این دست از آسیب‌ها را مهیا سازد (یاره خواهی، ۱۳۹۹: ۹).

۲-۲-۲. عدم مشارکت جوامع مدنی و دسترسی آزاد به اطلاعات

جوامع مدنی از قبیل احزاب، انجمن‌ها و همین‌طور جوامع تخصصی مبارزه با فساد در صورت دسترسی به اطلاعات، از انگیزه قوی برای افشای مفاسد سردمداران فاسد برخوردار می‌باشند؛ بنابراین در صورت به رسمیت شناختن نقش جامعه مدنی توسط دولت، راه‌های نظارت مؤثر بر دولت با استفاده از ظرفیت جامعه مدنی میسر خواهد شد. البته در صورتی حضور جامعه مدنی در مبارزه با فساد اثرگذار خواهد بود که دسترسی آزاد به اطلاعات و شفافیت در مورد عملکرد دولت ایجاد گردد که متأسفانه در سنوات گذشته، حاکمیت متمایل به تصمیم‌گیری‌های محرمانه و خارج از نظارت جامعه مدنی بوده؛ به طوری که رویه آنان متمایل به اخذ تصمیمات به صورت غیرعلنی است (براتی، ۱۳۹۸: ۶۹). درحالی که نظارت بر تصمیم‌گیری‌های دولت از طریق جامعه مدنی و دسترسی آنان به اطلاعات، امکان نظارت بر عملکرد دولت را افزایش و فساد کاهش خواهد یافت.

۲-۳. علت سیاسی

۲-۳-۱. عدم اقدام قاطع، اساسی و هماهنگ مسئولان دستگاه‌های مجری

به‌طور قطع برای موفقیت و رسیدن به هر هدفی، ایجاد عزم و اراده قاطع و جدی و پذیرش مخاطرات آن امری ضروری است؛ در غیر این صورت نباید منتظر موفقیتی بود. در خصوص ریشه‌کنی مفاسد کلان اقتصادی نیز موضوع به همین منوال است و وجود عزم و اراده قاطع و اساسی، اولین و مهم‌ترین گام مبارزه با فساد به خصوص در تمامی رده‌های حاکمیتی است. با ملاحظه فرمان ۸ ماده‌ای مقام معظم رهبری در ۱۰ اردیبهشت ۱۳۸۰ به سران قوا درباره موفقیت در مبارزه با مفاسد را، مردد نشدن مسئولان مبارزه با فساد، قاطعیت در ضربه به عدالت پرهیز از تبعیض و رفتارهای شعاری، تبلیغاتی و تظاهرگونه را گوشزد نمودند که نشان‌دهنده اهمیت و ضرورت ایجاد اراده و عزم قاطع و اساسی مسئولین کشوری و گام اولیه در مبارزه با فساد است. همچنان که معظم له به دلیل کم‌کاری‌های صورت گرفته در همایش ملی ارتقای سلامت اداری و مبارزه با فساد، مجدداً اعلام نمودند؛ توقع من اجرای تصمیمات قاطع، عملی و بدون ملاحظه در مبارزه با فساد است^۱.

۱. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی در پاسخ به نامه اسحاق جهانگیری معاون اول رئیس‌جمهور که در آذرماه سال ۱۳۹۳ برگزار شد، پیامی بدین شرح صادر نمودند: «بسم‌الله الرحمن الرحیم نفس اهتمام آقایان به امر مبارزه با فساد را تحسین می‌کنم، لیکن این سیمینار و امثال آن بناست چه معجزه‌ای بکند؟ مگر وضعیت برای شما مسئولان سه قوه، روشن نیست با توجه به شرایط مناسب و امیدبخش بین مسئولان امر وجود دارد، چرا اقدام قاطع و اساسی انجام نمی‌گیرد. توقع من از آقایان محترم این است که چه با سیمینار و چه بدون آن تصمیمات قاطع و عملی بدون هیچ‌گونه ملاحظه‌ای بگیرند و اجرا کنند موفق باشید» (خبرگزاری دانشجویان ایران ایسنا ۱۷ آذرماه ۱۳۹۲).

البته در این بین دست‌های آلوده نیز تأثیر بسزایی در اقدامات و تصمیمات قاطع مسئولین در مبارزه با فساد داشته است و متأسفانه طی سال‌های اخیر شاهد تشکیل پرونده‌های قضایی علیه برخی مقامات و مسئولین کشوری بوده‌ایم و این موضوع حاکی از روند رسوخ فساد در بدنه حاکمیتی و سیاسی کشور است؛ بنابراین وجود مسئولین فاسد هم که خود از رانت بهره‌مند می‌شوند به‌طور قطع، اراده واقعی در مبارزه با فساد را از خود نشان نخواهند داد. به عنوان نمونه در دولت دهم معاون رئیس‌جمهور و ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی به اتهام دست داشتن در وقوع مفاسد مختلف اقتصادی ۵ سال حبس محکوم گردید^۱ و یا در پرونده دیگری در اواخر سال ۹۹ در رسانه‌ها خبر ساز گردیده و مربوط به یکی از معاونین حوزه ریاست قوه قضائیه بود و در حوزه‌های مالی و رفاهی هم مسئولیت‌ها چندین ساله داشت، به ۳۱ سال حبس محکوم گردید^۲.

۲-۳-۱. ایجاد بنیان‌های ناکارآمد و عیوب ساختاری دولت

به لحاظ نظری، پیروان رهیافت الگوی نهادی نظام‌های سیاسی کشور بر این باورند که ساختار نهادها و نحوه شکل‌گیری آنها باعث شکل‌گیری رفتارها می‌شوند و در نتیجه برخی از نهادهای سیاسی به لحاظ ساختاری مستعد فساد هستند و بر افزایش و یا کاهش فساد تأثیر دارند. ناکارآمدی و رویه‌های غلط حاکم در سیستم‌های مدیریتی و نحوه اداره دولت از جمله زمینه‌های بروز فساد در ایران عنوان شده است. وجود نهادهای موازی، مداخله نهادها، در حوزه صلاح‌دید همدیگر، مسئولیت ناپذیری در زمان پاسخگویی، مصلحت‌اندیشی به جای قانون‌گرایی، تعدد مراکز اجرایی در قبال موضوعات واحد، سیستمی ناکارآمد را بنیاد نهاده است و به جای فساد ستیزی سیستمی فساد را ایجاد نموده است.

این تعبیر نماینده دادستان در رسیدگی به پرونده‌های کلان اقتصادی در سازمان خصوصی‌سازی در آذرماه ۱۳۹۹ گویای اتکای اقتصاد ایران بر بنیان‌های ناکارآمد است «عدم تمهد و تخصص مدیران... باعث تاراج رفتن اموال عمومی شده است». در ناکارآمدی سیستم، تلاش‌های فردی یا دلسوزی‌های برخی مقام‌ها پاسخ نمی‌دهد و هر اقدامی خود می‌تواند به ناهنجاری و فساد بیانجامد ناکارآمدی سیستم، سبب می‌شود اقتصاد از هر جهت بیمار باشد و بخش عمده‌ای از پرونده‌های مرتبط با اختلال ارزی و فساد زائیده چنین بستری است، در حالی که به

۱. محمدرضا رحیمی معاون اول رئیس‌جمهور دولت دهم و رئیس ستاد مبارزه با مفاسد اقتصادی با حکم شعبه ۷۶ دادگاه کیفری استان تهران به اتهام تشکیل رهبری شبکه چندنفری برای ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری، اخذ رشوه، تحصیل مال از طریق نامشروع به ۱۵ سال حبس و پرداخت دو میلیارد و ۸۵۰ میلیون تومان رد مال و یک میلیارد تومان جزای نقدی محکوم گردید. پس از اعتراض به حکم صادره شعبه ۱۱ دیوان عالی کشور در اقدامی قابل تأمل مجازات حبس وی را از ۱۵ سال به ۵ سال و ۹۱ روز کاهش داد. (خبرگزاری دانشجویان ایران، ایسنا، ۳ اردیبهشت ۱۳۹۷).

۲. اکبر طبری معاون اجرایی و فنی مهندسی ریاست قوه قضائیه با اتهامات متعدد از جمله دریافت رشوه، پول‌شویی، اعمال نفوذ مشارکت در تشکیل چند نفری ارتشاء به ۳۱ سال حبس و هزار میلیارد ریال جزای نقدی محکوم گردید (خبرگزاری ایرنا- ۲۲ شهریور ۱۳۹۹).

جهت قانونی و جرم‌شناسی چنین پرونده‌هایی ممکن است به‌راستی عنوان بزه نداشته باشند (پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۹: ۱۶۷).

۲-۳-۲. انسداد سیاسی و عدم چرخش واقعی نخبگان در بدنه حاکمیت

تحلیل دیگری که می‌توان از وقوع فساد اقتصادی در سطح خرد و کلان ارائه داد، انسداد سیاسی و به‌عبارت دیگر موانع ورود به بازار سیاسی و عدم چرخش واقعی نخبگان در پست‌های تصمیم‌گیری و اجرایی کشور می‌باشد. برخی نظریه‌پردازان معتقدند؛ معمولاً کارگزاران در نظام‌های فاسد پس از تثبیت موقعیت خود موانعی را برای ورود به صحنه سیاست پدید می‌آورند تا بتوانند حفظ و تداوم قدرت خود را تضمین کنند این موانع عنصر ذاتی دموکراسی نیستند، بلکه انحراف از فرایندهای دموکراتیک هستند. در واقع بدکارکردی دموکراسی و جهت‌گیری آن به سمت نوعی الیگاشی مهندسی شده در فرآیندهای دموکراتیک منجر به فساد می‌شود (کی جین، ۱۳۹۶: ۱۱۹). در دوره‌های تاریخی پهلوی اول و دوم، بدکاری‌های نهادهای به‌اصطلاح دموکراتیک مانند پارلمان و انتخابات ایران، چرخش قدرت سیاسی و اقتصادی در دست عناصر محدود به صورت دائمی و تکراری، موجب پایداری و تداوم فساد شبکه‌ای در ایران گردید و موضوعی بوده که فساد را در درون دولت و بعضی از نهادهای خصوصی و نیز در عرصه اقتصادی نهادینه و ریشه‌دار نمود (حاجیانی، ۱۳۸۹: ۱۵۸). در جمهوری اسلامی ایران گرچه تفاوت عمده‌ای با دوره‌های پهلوی وجود دارد، اما شواهد عینی، گویای این موضوع است که گردش نخبگان سیاسی، مدیریتی و اداری هنوز با معنای واقعی آن فاصله دارد و در طول عمر بیش از چهل سال انقلاب اسلامی، نقص در مدیریت‌های مسائل کلان کشور وجود دارد و به جای گردش واقعی نخبگان، غالباً مسئولین، جابه‌جا شده‌اند و بعضاً ازدواج‌های مصلحتی و سیاسی این معضل را تشدید نموده است و در نتیجه باعث مدیریت عده‌ای خاص بر منابع کشور شده و در بخش‌هایی، سیستم مدیریتی و سیاسی ناقصی را به وجود آورده است (جمالی اسگویی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۴) که منجر به بروز فسادهای کلان شده است.

۲-۳-۳. خلأها و ضعف حاکمیت قانون

در دنیای مدرن، حکومت قانون و یا قانون‌مداری، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حکمرانی خوب است و بالعکس ضعف حاکمیت قانون سرمنشأ فساد خواهد بود. با توجه به اینکه وقوع هر فساد خود نقض قانون است؛ بنابراین وقوع هرگونه نقض قانون نیز متقابلاً نوعی فساد محسوب می‌گردد. از این رو چه در سطح مفاسد خرد و چه در سطح کلان با وقوع هر نوع فساد، قانونی نقض می‌گردد. در کشور ایران تعدد قوانین به تصویب رسیده برای مقابله با فساد با حجم انبوهی از آئین‌نامه‌های اجرایی آن منجر به تصویب قوانین مجمل، متعارض و غیر شفاف شده است و در

مقام اجرا هدف قانون‌گذار را برآورده نمی‌نماید و در نهایت این کاستی‌ها امکان عمل خودسرانه و سوء استفاده مجریان قانون را فراهم نموده است و از جهتی دیگر، این تورم افسارگسیخته در قوانین خود موجب فساد گردیده است (براتی، امیرنظام، ۱۳۹۸: ۷۲). به عنوان نمونه در قانون رسیدگی به دارایی مقامات و مسئولان و کارگزاران جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۴/۸/۹ مجمع تشخیص مصلحت نظام، مقامات تعیین شده در اصل ۱۴۲ قانون اساسی موظف شده‌اند فهرست دارایی‌های خود، همسر و فرزندان را در ابتدا و انتهای دوره مسئولیت به رئیس قوه قضائیه جهت بررسی عدم افزایش من غیر حق اعلام نمایند، اما در عمل قانون مذکور به نحو مطلوب اجرایی نگردیده است^۱.

رئیس قوه قضائیه اسبق اعلام نمودند: «بسیاری از مفاسد اقتصادی، منشأ قانونی دارد. دستگاه قضایی نمی‌تواند قانون بودجه‌ای را که در جای دیگر تصویب شده است، کان لم یکن تلقی کند و مدیری را که بر اساس اختیارات قانونی خود عمل کرده است، محکوم کند. ایشان معتقدند؛ یکی از ریشه‌ها و علت این گونه مفاسد، نابرابری‌ها و تبعیض‌ها، همین اختیارات قانونی است. در بسیاری از موارد حيله قانونی درست می‌کنند مثلاً مجلس و یا دولت نظام پرداخت‌ها را مشخص کرده است، اما معمولاً مدیران عالی دستگاه‌ها راهی برای فرار از آن پیدا می‌کنند و یکی از این راه‌ها تشکیل شرکت‌های دولتی و عضویت مسئولین در هیئت‌مدیره آن شرکت‌هاست. باید ریشه‌ها و علل فساد را بشناسیم، قوانین و مقررات را اصلاح کنیم، نهادهای نظارتی را تقویت و فعال و کارآمد کنیم و از روش‌های مدرن قانون‌گذاری در مجالس کشورهای پیشرفته استفاده کنیم تا قوانین به گونه‌ای وضع شود که خودبه‌خود این فسادها و رانت‌خواری‌ها نتواند شکل بگیرد بدین ترتیب ریشه‌های فساد را قطع و بستر رانت‌خواری و مفاسد اقتصادی برچیده شود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵: ۴۵۸).

۲-۴. علت اقتصادی

۲-۴-۱. اقتصاد دولتی و حجیم بودن بدنه دولت

نقش دولت در فساد اقتصادی بسیار تعیین‌کننده است. بزرگی و اقتصادی بودن دولت به دلیل حیطه اختیارات گسترده برای مقامات سیاسی و اقتصادی و اجرای آن دارای نفوذ و قدرت غیرقابل کنترل می‌شود. اقتصاد دولتی، قدرت انحصاری و امضاهای طلائی برای کارمندان دولتی به منظور صدور مجوزهای مختلف به بخش خصوصی ایجاد می‌کند. در حال حاضر درصد بالایی از اقتصاد ایران

۱. در ماده (۳) قانون مزبور، مقامات و مسئولین در (۲۴) بند به‌صراحت مشخص شده است که برخی از آنها عبارتند از: نمایندگان مجلس خبرگان رهبری، اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام مقامات منصوب از سوی رهبری، اعضای شورای نگهبان، نمایندگان مجلس و معاونان، رئیس مجلس و مدیران کل مجلس رؤسای سازمان‌ها و دستگاه‌های وابسته به سه قوه و معاونان مدیرکل آنها، مشاوران سران سه قوه وزرا و مدیران کل هم‌تراز آنها و ...

دولتی بوده و چنین مدل اقتصادی بخشی از دلایل مفاسد اقتصادی است. برخی محققین یکی از مهم‌ترین راه‌های مبارزه با فساد را تفکیک قدرت سیاسی از اقتصادی می‌داند و علت فساد را حاکمیت رویکرد دولت‌محور در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران و دخالت بیش از اندازه دولت می‌داند. علاوه بر این، اقتصاد دولتی موجب افزایش هزینه‌های دولت، کاهش کارآیی و اثربخشی و عدم بهره‌وری مناسب از بخش خصوصی نیز گردیده است. در حقیقت با حاکم شدن اقتصاد دولتی، نقش مردم و بخش خصوصی در حاشیه قرار گرفته است. در حال حاضر بخش خصوصی و به نوعی مردم نقش کمتری در اقتصاد ایران دارند و چنین فرایندی باعث بزرگ شدن دولت گردیده است و دولت بزرگ و اقتصاد دولتی خود مهم‌ترین دلیل فساد اقتصادی است (براتی، ۱۳۹۸: ۷۳).

۲-۴-۲. خصوصی سازی بی ضابطه بخش دولتی

خصوصی سازی اقتصاد از بخش دولت به بخش خصوصی تدبیری مهم برای شفاف سازی و رقابت پذیری در اقتصاد عنوان شده است. این تدبیر بر پایه اصل ۴۴ قانون اساسی و به موجب قانون خصوصی سازی در سال ۱۳۸۶ سیاست گذاری شده است که پیاده سازی صحیح آن دستاوردهای مهمی از جمله کاهش فسادهای کلان اقتصادی را در پی خواهد داشت. متأسفانه اقتصاد ایران با شروع خصوصی سازی، سردرگم میان سه حوزه دولتی، خصوصی (نهادهای عمومی و نظامی) و خصولتی است و در این میان بخش خصوصی، سهم کمتری از خصوصی سازی را دریافت کرده است. پرونده خصوصی سازی، خود بیانی از بی خاصیت بودن نحوه خصوصی سازی در اقتصاد ایران است. به گزارش تارنمای سازمان خصوصی سازی، عملکرد این سازمان در سال ۱۳۹۹ بیشتر از هر زمان از هنگام شروع واگذاری‌ها بوده است. همچنین، بیشتر واگذاری‌ها در سال ۹۸، پالایشگاه‌ها بوده است با اینکه این تارنما میزان واگذاری‌ها و نیز نهادهای واگذار شده را اعلام می‌کند، ولی خبری از دریافت کنندگان واقعی نهادها و شرکت‌های واگذار شده نیست و همین ابهام و غیرشفاف بودن سبب شده خصوصی سازی همچنان فرآیند پرابهام و فسادزا در اقتصاد ایران باشد.

عملکرد پرابهام سازمان خصوصی سازی سبب شکل گیری پرونده فسادهای کلان در این زمینه شده است. به گفته نماینده دادستان، در سال‌های اخیر «تعداد زیادی از واگذاری‌ها بدون تشریفات قانونی و بدون در نظر گرفتن قوانین اصل ۴۴ صورت گرفته است. این واگذاری‌ها بدون کارشناسی‌های معتبر و به ثمن بخش و به افراد فاقد اهلیت و بدون برنامه واگذار شده است» (پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۹۹: ۱۷۱) و یا در مواردی با اعمال نفوذهای صورت گرفته در واگذاری برخی از کارخانه‌ها و سایر خدمات دولتی، قیمت گذاری کمتر از حد صورت گرفته است و به افزایش بیشتر فساد دامن زده شده است و به عنوان نمونه اتفاقاتی که در واگذاری

شرکت‌های دولتی مانند آلومینیوم المهدی^۱ و مخابرات^۲ اتفاق افتاد، به طوری که بر اساس اظهار نظر وزیر سابق دولت یازدهم، شرکت مخابرات برخلاف خیر و منفعت عمومی و با اعمال نفوذ ناروا واگذار شد. مصادیق متعدد دیگری نظیر شرکت هپکو، ایران ترانسفور، ماشین‌سازی تبریز، شرکت تولیدی برق شاهرود و اخیراً پرونده شرکت نیشکر هفت‌تپه^۳ که در رسانه‌ها خبرساز گردید را می‌توان نام برد که به دلیل خصوصی‌سازی‌های بی‌ضابطه و شائبه دار در اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی واگذار گردیده بود با ورود دستگاه‌های نظارتی و قضایی از واگذاری‌های معیوب رهایی و به بیت‌المال عودت گردید.

۳. پیشگیری اجتماعی از مفاسد کلان اقتصادی با نگاهی به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارز با فساد

کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارز با فساد با عنوان کنوانسیون ضد فساد مالی^۴ نمایانگر تلاش برای ایجاد استانداردهای جهانی از جمله مجموعه مشترک از تعهدات از سوی کشورهای جهان در همکاری در تحقیقات و اجرا می‌باشد. مذاکرات در ۲۰۰۲ آغاز گشت و متن کنوانسیون در سال ۲۰۰۳ به تصویب رسید. این کنوانسیون در مریدا مکزیک در ۹ دسامبر ۲۰۰۱ برای امضا مفتوح گشت و در ۱۴ دسامبر ۲۰۰۵ لازم‌الاجرا شد، اکنون کنوانسیون مریدا دارای ۱۸۱ عضو می‌باشد و ایران نیز زمره اعضای آن می‌باشد (منصورآبادی، کرامتی معز و بهاری غازی، ۱۴۰۱: ۱۳). پیشگیری غیر کیفری می‌تواند از منظرهای مختلف دسته‌بندی شود، ولی رایج‌ترین و مهم‌ترین دسته‌بندی، همان تقسیم‌بندی دوگانه پیشگیری وضعی و اجتماعی است که هر دو نوع از این پیشگیری نسبت به مفاسد کلان اقتصادی هرچند محتمل ولی تأثیرگذارند.

۱. در واگذاری آلومینیوم المهدی با اعمال نفوذ، تخلف اساسی صورت گرفته است. به طوری که در ارزیابی ماشین‌آلات این شرکت ۸۲ درصد تخلف صورت گرفت. در ارزیابی زمین و ساختمان ۶۲ درصد و در حق امتیازها ۴۸۰ درصد تخلف انجام شده است.

۲. عباس آخوندی وزیر دولت یازدهم در این مورد عنوان می‌نماید: «در واگذاری شرکت‌های بزرگ دولتی به بخش خصوصی ۱۰۰ میلیارد دلار سرمایه صنعتی ایران، مانند شرکت ملی مخابرات یک‌شبه واگذار گردید ایشان عنوان نمودند که؛ در اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی برآشت‌های غلطی انجام شده است و بدون انجام بازسازی ساختاری شرکت‌های بزرگ، یک‌شبه واگذار گردید و بدون شک فرهنگ صنعتی، فرهنگ‌سازمانی و دانش فنی در این شرکت‌ها انباشته شده بود، اما همه ایده خصوصی‌سازی این بود که چگونه راهکاری پیدا کنند تا این ثروت مادی و انسانی را بدون بهره‌وری به بخش خصوصی واگذار کنند. آخوندی عنوان می‌کند که جفای بزرگی در حق صنعت ایران روا داشته شد؛ زیرا در واگذاری این شرکت‌ها بدون توجه به سرمایه‌های انسانی و فناوری، فقط ساختمان و خودروهای این شرکت‌ها ارزیابی و به‌عنوان دفع شر واگذار شدند».

۳. رأی ابطال واگذاری شرکت نیشکر هفت‌تپه خوزستان به بخش خصوصی در ۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۰ صادر و شرکت با حدود ۱۵ هزار نفر نیروی کار به دولت واگذار گردید.

4. United Nations Convention against Corruption

پیشگیری اجتماعی از مفاسد کلان اقتصادی در نگاه نخست با یک تناقض همراه است و آن اینکه آموزش و اطلاع‌رسانی و نیز ارتقای سطح آگاهی‌های شهروندان که راهکارهای عمده پیشگیری اجتماعی هستند، عموماً از سوی نهادهای دولتی و حکومتی اعمال می‌گردند؛ در حالی که یک طرف فساد اقتصادی خود دولت است و همچون یکی از اصحاب دعوی یا ذی‌نفع در آن است که نمی‌تواند معیار داوری برای پیشگیری متصدی منحصر راهکارهای آن باشد. جدا از این، بخش عمده‌ای از عوامل بروز پدیده فساد اقتصادی، ناشی از عملکرد خود دولت و نهادهای حاکمیتی است که هرچند عنوان مجرمانه نداشته یا نیافته‌اند، ولی از عوامل اصلی ارتکاب این پدیده‌اند؛ اما به هر حال بار اصلی پیشگیری اجتماعی بر دوش دولت و نهادهای عمومی است و باید هم در راستای اصلاح ساختار خویش و هم آگاه نمودن کارمندان و شهروندان از جرایم و فساد اقتصادی و عواقب آن دست به ارائه برنامه و پیشنهاد بزند (توسلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۳۲-۱۳۱).

۳-۱. آموزش و ارتقاء سطح آگاهی عمومی

کنوانسیون ضد فساد به اقدامات پیشگیرانه نیز پرداخته است. از این‌رو، هر دولت عضو طبق اصول اساسی نظامی حقوقی خود سیاست‌های مؤثر و هماهنگ ضد فساد را توسعه داده و اجرا خواهد کرد یا به آنها ادامه خواهد داد و تلاش خواهد نمود تا اقدامات مؤثری را با هدف پیشگیری از فساد به عمل آورد. روی هم رفته، بر اساس مقررات مربوط کشورهای عضو نهاد یا نهادهایی را در خصوص این امر پیش‌بینی خواهند نمود. سازوکارهای پیشگیرانه شامل اجرای سیاست‌های مقرر در ماده ۵ از جمله همکاری با سازمان‌های بین‌المللی و آگاهی بخشی در این باره است (رضوی فرد و حسن پور، ۱۳۹۷: ۱۷۲).

توسل به آموزش و ارتقاء سطح آگاهی عمومی به عنوان یک راهکار مؤثر در پیشگیری از جرایم و مفاسد اقتصادی در اسناد سازمان ملل نیز دارای جایگاه ویژه می‌باشد. کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد که در واقع مهم‌ترین و جامع‌ترین سند جهانی در پیشگیری و مقابله با این جرایم است، در بندهای متعدد از فصل دوم خود با عنوان اقدامات پیشگیرانه دولت‌های عضو را به اتخاذ چنین راهکار و برنامه‌ای توصیه نموده است (توسلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۳۶). مقررات مربوط از کنوانسیون یاد شده، بر انتشار صحیح و به موقع اطلاعات تأکید نموده، فلذا می‌توان تمامی موادی که در این کنوانسیون با هدف پشتیبانی از اطلاعات عمومی راجع به فساد تنظیم شده‌اند را تحت عنوان این برنامه و راهکار مورد بررسی قرار داد.

بند (الف) ماده ۱۳ از کشورهای عضو خواسته که در راستای پیشگیری از فسادهای اداری و مالی، برنامه‌های آموزشی و اقدامات مبتنی بر اطلاع‌رسانی عمومی را ارتقاء دهند. بند (پ) نیز درصدد تقویت مشارکت عمومی در قالب آموزش از ابتدای تحصیل افراد در مدرسه تا دانشگاه است. این مورد، به وضوح، بیانگر نقش و اهمیت پیشگیری‌های رشد‌مدار از بزهکاری‌هاست.

برنامه‌های ناظر بر پیشگیری اجتماعی رشدمدار، اجرا می‌گردند تا در شخصیت افرادی که آینده جامعه در دست آنان است (خردسالان)، عدم ارتکاب جرم، مخالفت با قانون‌شکنی و عدم پیگیری انگیزه‌های مجرمانه را درونی کنند (جعفری، ۱۳۹۴: ۱۰۶-۱۰۵).

۳-۲. نقش نهادهای مدنی در پیشگیری از مفاسد کلان اقتصادی

مشارکت وسیع مردم و نهادهای اجتماعی در برنامه‌ی پیشگیری از جرم و به بیان دیگر سیاست جنایی مشارکتی، امروزه با رشد فزاینده و روزافزون ناهنجاری‌های اجتماعی و جرایم، عدم کارآمدی روش‌های سنتی مبارزه با جرم، به عنوان یکی از موضوع‌های مهم و قابل توجه در قلمرو سیاست جنایی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است؛ زیرا پیشگیری از وقوع جرم می‌تواند در تأمین امنیت فردی و اجتماعی بسیار مؤثر و مفید باشد (جمشیدی، ۱۳۹۵: ۲۰۰)، شرکت دادن مردم در سیاست جنایی، و رای رفع دل‌نگرانی مشروع در مورد کارایی آن، به معنای این است که امروزه پیشگیری و چرا که نه - سرکوبی، یعنی امنیت، اموری هستند که به همه افراد جامعه مربوط می‌شوند (لازرژ، ۱۳۹۹: ۱۶۵-۱۶۴).

افزایش آگاهی‌ها عمومی و انتشار صحیح اطلاعات در سه حوزه قوانین، رویه‌ها و عملکردها، حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد، حمایت قانونی از همکاری‌های مردمی و گزارش‌دهی صحیح و در چارچوب قوانین، اقداماتی است که می‌تواند حرکت مبارزه با فساد در کشور را سرعت و استحکام بخشیده و بر کارایی و تأثیرگذاری آن بیافزاید. در این صورت هدف اساسی مبارزه با فساد که تقویت مشارکت مردم در اقتصاد و اعتماد عمومی آنان به سلامت گردش کار اقتصادی و در نتیجه نظام سیاسی کشور است افزایش خواهد یافت (قاسمی، ۱۳۹۵: ۱۴۷).

این کنوانسیون، نقش جامعه مدنی را در مبارزه با فساد را، در ماده (۱۳) خود به رسمیت شناخته است و با خطاب قرار دادن دولت‌ها مبنی بر افزایش شفافیت، ارتقای دسترسی مردم به اطلاعات و همچنین به ترویج و افزایش سهم عمومی در فرآیند تصمیم‌گیری دولتی اشاره می‌نماید و عنوان می‌نماید که هر کشور عضو، در چارچوب امکانات خود و طبق اصول اساسی قانون داخلی خود، اقدامات مقتضی را به عمل خواهد آورد تا شرکت فعالانه افراد و گروه‌های خارج از بخش دولتی مثل جامعه مدنی، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های جامعه مدار را جهت جلوگیری و مبارزه با فساد، ارتقاء دهد و آگاهی عمومی را در رابطه با وجود، علل و شدت و تهدید فساد ارتقاء دهد (نوروزی و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۳).

مواد ۶ و ۳۱ کنوانسیون مریدا به نقش اساسی نهادها و مراجع تخصصی مبارزه با فساد اشاره نموده است. در این راستا، ماده ۶ تحت عنوان «نهاد یا نهادهای مسئول پیشگیری از فساد»، دولت‌های عضو را ملزم نموده است تا بر اساس اصول اساسی نظام حقوقی خود، در صورت اقتضا، وجود نهاد یا نهادهایی را برای پیشگیری از فساد، تضمین نمایند که یکی از مصادیق آن می‌تواند

نهادهای مردمی مسئول برای پیشگیری از ارتکاب مصادیق فساد مالی و اداری باشد. بند اول ماده ۱۳ نیز با عنوان «مشارکت جامعه»، از کشورهای عضو کنوانسیون خواسته است که شرکت فعالانه‌ی افراد و گروه‌های خارج از بخش دولتی مانند نهادهای مردمی را برای پیشگیری از فساد مالی و اداری و مقابله با آن افزایش دهند. این الزام کنوانسیون، بر استفاده از ظرفیت‌های بالقوه نهادهای مدنی، نشان‌دهنده اهمیت نقش این نهادهاست (جعفری، ۱۳۹۴: ۱۲۰).

۳-۳. تجهیز رسانه‌ای

نقش رسانه‌ها در اقدامات لازم برای پیشگیری و مقابله با مفاسد کلان اقتصادی حیاتی است. رسانه‌ها می‌توانند به‌طور کارآمد به عنوان دریافت‌کنندگان اطلاعات راجع به این جرایم عمل کرده، این اطلاعات را به شکل مستقل ارزیابی کنند، آنها را به‌طور معناداری برای ارتباطات بیشتر قرار دهند و برای عموم مردم منتشر نمایند. این رسانه‌ها هستند که می‌توانند با انعکاس اخبار و تحلیل‌های صحیح درباره برنامه‌های مقابله با فساد، به عنوان پل ارتباطی قوی میان مردم و نهادهای تخصصی ضد فساد پردازند و لاجرم موجبات پیشرفت این برنامه‌ها را فراهم آورند. در کمک به موفقیت برنامه‌های مقابله با فساد، سازوکار «تجهیز رسانه‌ای» پیشنهاد می‌شود (توسلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۴۱).

تشهير رسانه‌ای موجب شناسایی و معرفی مفسدان اقتصادی می‌شود^۱ که به دلیل سوء استفاده از موقعیت اجتماعی، مقام اداری و سیاسی خود باعث نابرابری اجتماعی و فساد اقتصادی می‌شوند. از آنجا که مجازات تشهير با شناسایی و معرفی مفسدان اقتصادی، نوعی آرامش عمومی و اعتماد اجتماعی نسبت به قوانین حقوقی و نظام ج.ا. ایران در پی دارد (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳۳).
توسل به راهکار تجهیز رسانه‌ای به عنوان برنامه‌ای که توان مشارکت در پیشگیری از جرایم اقتصادی و به ویژه فساد را داراست، را می‌توان بر اساس الزامات کلی بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون مریدا توجیه نمود. در این بند کشورهای عضو دعوت به اتخاذ سیاست‌های مؤثر و هماهنگ ضد فساد می‌شوند که مشارکت جامعه را ارتقاء می‌دهند و اصول حاکمیت قانون، مدیریت مناسب امور عمومی و اموال دولتی، یکپارچگی، شفافیت و مسئولیت‌پذیری را منعکس می‌کند. فلذا و با توجه به این واقعیت که برنامه تجهیز رسانه‌ای قادر به ایفای چنین نقش‌هایی است، اعمال آن در راستای پیشگیری از جرایم یاد شده از جانب کشورهای عضو می‌تواند سودمند باشد.

۱. نقش رسانه‌ها در تأثیرگذاری بر افکار عمومی است. این کار کرد به‌طور زنجیروار می‌تواند دارای آثار سوء هم باشد. تأثیرپذیری افکار عمومی از فضای سیاسی- رسانه‌ای و احساسی شدن جو حاکم بر مقابله با مفاسد، بستری مناسبی را برای اتخاذ سیاست‌ها و برنامه‌های کیفری فوری، کوتاه‌مدت و تبلیغاتی فراهم می‌آورد که چه‌بسا عدم بازدهی آنها موجب بدبینی و بی‌اعتمادی مردم نسبت به کارآمدی نظام عدالت کیفری و نهادهای مبارزه با مفاسد شود (خلیلی پاچی، ۱۳۹۶: ۱۱۱).

۳-۴. تدوین کدهای رفتاری

امروزه کدهای رفتاری معنا و جلوه ویژه‌ای نیز یافته‌اند. در پرتو این نگاه و همسو با رویکرد کلی پیشگیری از نقض هنجارهای لازم‌الاجرای قانونی تا قراردادی، همه هنجارهای مربوط به یک حوزه خاص گردآوری و به مخاطبان آن ابلاغ می‌شود. در اینجا هدف اصلی همانا رشد آگاهی مخاطبان است و نه وضع هنجارها یا ضمانت اجراهای جدید. دلیل روی آوردی به این شیوه آگاه‌سازی نیز گوناگونی و گستردگی هنجارهای حاکم بر یک حوزه از یک سو و نیز اثرگذاری دوچندان مجموعه کدها از سوی دیگر می‌باشد (منفرد و جلالی فراهانی، ۱۳۹۱: ۱۰۹).

بنابراین «رفتار نامه‌های اخلاقی^۱» یا «کردارنامه^۲» ها را می‌توان به عنوان یکی از ابزارهای مهم برای تحقق اخلاق حرفه‌ای قلمداد نمود که نقش بسزایی در ارتقاء مسئولیت‌پذیری و بیان ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های رفتاری دارند که در قالب اسناد تعهدآور، برای حوزه‌های حرفه‌ای و اجتماعی تنظیم می‌شوند و عنوان یک ابزار پیشگیرانه در خدمت تدابیر پیشگیرانه اجتماعی قرار گرفته‌اند (صادق نژاد نائینی، ۱۴۰۰: ۲۳۳-۲۳۲).

کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد مالی (مریدا) نیز به این راهکار نگاه ویژه‌ای داشته، به شرح ماده ۸ خود و با عنوان «ضوابط مربوط به رفتار مقامات دولتی» به ترتیب طی بندهای ۱، ۲ و ۳ این ماده مقرر می‌دارد:

(۱) هر کشور عضو به منظور مبارزه با فساد، طبق اصول اساسی نظام حقوقی خود سلامت، صداقت و مسئولیت را در بین مقامات دولتی خود ارتقاء خواهد داد.

(۲) هر کشور عضو به ویژه تلاش خواهد نمود تا در چارچوب نظام حقوقی و سازمانی خود مقررات یا استانداردهای رفتاری را جهت اجرای صحیح، آبرومندانه و مناسب عملکردهای دولتی به کار برد.

(۳) هر کشور عضو به منظور اجرای مفاد این ماده در صورت اقتضاء بر اساس اصول اساسی نظام حقوقی خود، ابتکارات مربوط به سازمان‌های منطقه‌ای، بین منطقه‌ای و چندجانبه مثل ضوابط بین‌المللی نحوه رفتار مقامات دولتی مندرج در ضمیمه قطعنامه شماره ۵۱/۵۹ مورخ ۱۲ دسامبر ۱۹۹۶ مجمع عمومی را مد نظر قرار می‌دهد. به علاوه به لحاظ اهمیت این برنامه پیشگیرانه و نقش مؤثر آن در پیشگیری از جرایم اقتصادی است که این کنوانسیون دولت‌ها را مکلف می‌کند تا برای اعمال کدها یا استانداردهای رفتاری به منظور اجرای صحیح، آبرومندانه و مناسب وظایف نظام‌های نهادی و حقوقی خود تلاش کنند (توسلی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

1. Codes of Conduct
2. Code of Practice

بحث و نتیجه گیری

در بخش اول پژوهش پس از مفهوم شناسی و شناخت فساد اقتصادی با ارائه تعاریف صورت گرفته و برخی مصادیق مهم آن در قوانین داخلی کشور به برخی علل مؤثر پرداخته شد به این خاطر که پیامدهای مخرب فسادهای کلان اقتصادی برای کشور، ضرورت شناسایی علت وقوع فساد کلان اقتصادی از بعد نظری می تواند در فرآیند تصمیم گیری و تصمیم سازی مسئولان و مراجع ذی ربط در پیشگیری و مقابله با آنها مورد استفاده قرار گیرد و مشخص گردید عوامل متعددی از ابعاد مختلف فردی، فرهنگی و اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در بروز فساد کلان اقتصادی دخالت دارد که برای ریشه کنی این غده سرطانی، مبارزه همه جانبه ای از سوی مردم و حاکمیت را می طلبد.

فساد پدیده ای است که در سراسر کشورهای دنیا نفوذ کرده و بدین منظور، دولت ها باید عزم جدی برای مقابله با آن داشته باشند. فساد کلان اقتصادی، به عنوان یکی از بارزترین نمونه های فساد در سطح بین المللی، موجب ایجاد نگرانی های زیادی شده است؛ به نحوی که دولت ها علاوه بر مقابله با آن در سطح داخلی، در سطح بین المللی نیز همکاری داشته و با توجه به اهمیت موضوع، برای پیشگیری و مقابله با فساد، «کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با فساد (مریدا)» را در سال ۲۰۰۳ میلادی به تصویب رسانده و در سال ۲۰۰۵ نیز به اجرا گذاشتند. این کنوانسیون، اولین توافق و سند الزام آور حقوقی در مورد فساد و به ویژه پدیده فساد اداری و مالی می باشد که در سطح بین المللی به تصویب رسیده است که مواردی نظیر آموزش و ارتقاء سطح آگاهی عمومی، نقش نهادهای مدنی در پیشگیری از فساد کلان اقتصادی، تجهیز رسانه ای و تدوین کدهای رفتاری از جمله راهکارهای پیشگیری اجتماعی از فساد کلان اقتصادی است که در کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد مورد تأکید قرار گرفته است.

سپاسگزاری

پژوهشگران، از عزیزانی که در فرآیند ویراستاری ادبی و صفحه آرایی این مقاله همکاری و راهنمایی داشتند، کمال تشکر و امتنان را دارند.

منابع

* قرآن کریم

- احمدی، سید علی؛ همایونی، غلامحسین؛ عسگری ده آبادی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). *فساد اداری و مالی در سازمان‌های امروزی*. چاپ اول. نشر فوژان.
- اخوان مقدم، زهره؛ احمدی، مریم. (۱۳۹۷). *بررسی سه واژه ایمان، تقوا و عمل صالح و اثرات دنیوی و اخروی آن‌ها*. چهارمین همایش ملی علوم و فناوری‌های نوین ایران.
- براتی، امیر نظام. (۱۳۹۸). *حکمرانی خوب و مبارزه با مفاسد اقتصادی*. چاپ اول. انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- پژوهشکده مطالعات راهبردی. (۱۳۹۹). *سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تحولات راهبردی ۱۳۹۹ و چشم‌انداز ۱۴۰۰*. چاپ اول. پژوهشکده مطالعات راهبردی و موسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- توسلی زاده، توران. (۱۳۹۲). *پیشگیری از جرایم اقتصادی*. چاپ اول. جنگل.
- حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۸۹). *فساد اداری، زمینه‌ها و راهبردها*. مرکز تحقیقات استراتژیک، مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- خلیلی پاچی، عارف. (۱۳۹۶). *پیشگیری از فساد مالی و اداری*. چاپ اول. خرسندی.
- جعفری، علیرضا. (۱۳۹۴). *فساد اداری و مالی در نظام بانکی*. چاپ اول. جنگل.
- جمشیدی، علیرضا. (۱۳۹۵). *سیاست جنایی مشارکتی*. چاپ دوم. بنیاد حقوقی میزان.
- جمالی اسگویی، سید جمال؛ بخشایش اردستانی، احمد؛ بنی‌هاشمی، میر قاسم. (۱۳۹۹). *اقتصاد سیاسی فساد در جمهوری اسلامی ایران*. مجلس و راهبرد، ۲۷ (۱۰۱)، ۵۸-۳۳.
- https://nashr.majles.ir/article_360.html
- جواهردهی، علی. (۱۳۹۹). *فساد اقتصادی و علل پیدایش آن*. قابل دسترس در: kayhan.ir
- شجاعی، معصومه بیگم؛ آهنگران، محمد رسول؛ روحانی مقدم، محمد. (۱۳۹۸). *جایگاه تشهیر رسانه‌ای در مبارزه با مفاسد اقتصادی*. *رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۳ (۴۹)، ۱۵۰-۱۳۳.
- http://www.rahyaftjournal.ir/article_105597.html
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. انتشارات دانشگاه تهران.
- رضوی فرد، بهزاد؛ حسن پور، حمیدرضا. (۱۳۹۷). *سازوکارهای بین‌المللی مبارزه با فساد، سیاست جنایی در برابر بزهکاری اقتصادی*. به کوشش امیرحسن نیازپور. چاپ اول. بنیاد حقوقی میزان.
- صادق نژاد نائینی، مجید. (۱۴۰۰). *جرم‌شناسی جرایم شرکت‌های تجاری*. چاپ اول. مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- فرجیها، محمد؛ مقدسی، محمدباقر. (۱۳۹۵). *پاسخ‌های کیفری عوام‌گرایانه به مفاسد اقتصادی، دایره المعارف علوم جنایی*. زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ دوم. بنیاد حقوقی میزان.
- قاسمی، غلامعلی. (۱۳۹۵). *تدابیر بازدارنده علیه مفاسد اقتصادی در پرتو کنوانسیون مبارزه با فساد و مقررات ایران*. *حقوق تطبیقی (نامه مفید)*، ۳ (۶)، ۱۷۰-۱۴۷.

http://law.mofidu.ac.ir/article_25779.html

- قرائتی، محسن. (۱۳۹۵). ترجمه و تفسیر قرآن کریم. جلد ۳. مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کی جین، آرویند. (۱۳۹۶). اقتصاد سیاسی فساد. مترجم علی بختیاری زاده. چاپ دوم. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- لازرژ، کریستین. (۱۳۹۹). درآمدی بر سیاست جنایی. برگردان علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ هشتم. بنیاد حقوقی میزان.
- محمودی، وحید. (۱۳۸۲). فساد اقتصادی و توسعه اطلاعات سیاسی و اقتصادی، ۱۸۹ و ۱۹۰، ۲۳۶-۲۴۵.
<https://www.noormags.ir/view/ar/articlepage/5339/236/text>
- منصورآبادی، عباس؛ کرامتی معز، هادی؛ بهاری غازی، مجید. (۱۴۰۱). پول شویی در بستر رمز ارزها (خصوصیات ریسک‌پذیری رمز ارزها و ارائه راهکارهای مقابله‌ای). کارآگاه، ۱۶(۵۰)، ۲۰-۱.
http://det.jrl.police.ir/article_98637.html
- منفرد، محبوبه؛ جلالی فراهانی، امیرحسین. (۱۳۹۱). کدهای رفتاری و پیشگیری از بزهکاری. پژوهشنامه حقوق کیفری، ۳(۶)، ۱۳۴-۱۰۵.
https://jol.guilan.ac.ir/article_614.html
- مؤمنی، فرشاد. (۱۳۹۱). اقتصاد سیاسی فساد. روزنامه دنیای اقتصاد.
<https://www.magiran.com/article/2541378>
- نظری، محمدرضا. (۱۳۹۰). شناسایی زمینه‌های فساد اقتصادی در مناقصات دولتی. [پایان نامه ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب].
- نوروزی دره بیدی، زینب؛ شکرچی زاده، محسن؛ قاسمی کهریزسنگی، راضیه. (۱۴۰۰). پیشگیری کیفری و شارکتی از بزهکاری مدیران بانکی در قبال تسهیلات مالی با مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و کنوانسیون مریدا. تحقیقات حقوقی بین‌المللی، ۱۴(۵۱)، ۹۹-۸۱.
http://alr.iauctb.ac.ir/article_684633.html
- هاشمی شاهرودی، سید محمود. (۱۳۹۵). مقابله با مفاسد اقتصادی (گزیده بیانات). چاپ اول. بنیاد فقیه و معارف اهل بیت.
- همدمی خطبه‌سرا، ابوالفضل. (۱۳۸۷). فساد مالی، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه با آن. چاپ دوم. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- یاره خواهی، ایوب. (۱۳۹۹). کنترل عمومی مفاسد اقتصادی. چاپ اول. انتشارات دادگستر.